

ФІЛОСОФСЬКА І БОГОСЛОВСЬКА СПАДЩИНА КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ

УДК [27–277 : 378.628](477)“18/19”

Головащенко С. І.

БІБЛІЄЗНАВСТВО В КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто та проаналізовано джерелознавчі питання – як загальні, пов'язані з вивченням спадщини Київської духовної академії в цілому, так і спеціальні, викликані дослідженнями біблієзнавчих студій в Академії. Описаний та критично осмислений досвід формування джерельної бази такого дослідження. Окремо наголошено на значущості пошуку та введення до наукового обігу архівних матеріалів, у т. ч. рукописних. Окреслено джерелознавчі перспективи вивчення київського духовно-академічного біблієзнавства.

Ключові слова: біблієзнавство, джерелознавчі питання, джерельна база, архівні джерела, рукописна спадщина, Київська духовна академія.

Враховуючи спільність дослідницького контексту, вважаємо за доцільне взяти до уваги актуальний і для нашої статті попередній (часто піонерський) досвід вивчення джерельної бази та осмислення джерелознавчих проблем досліджень спадщини Київської духовної академії, який узяв початок у 1990-ті рр. [53, с. 162–176; 54, с. 45–49; 56, с. 213–214] та був апробований і розвинений протягом останніх років [напр.: 17, с. 60–66]. У світлі досі мінімального вивчення саме нашого предмета солідаризуємося з твердженням про важливість «шляху самостійного опрацювання джерел», відсутність якого не зможе заступити компіляції з попередньої історіографії, представники якої часто «не мали на меті спеціального дослідження» і не були вільними «від певних фактичних помилок і однобічності» [53, с. 109]. Тож особливої гостроти набувають джерелознавчі проблеми дослідження, розв'язання усього комплексу завдань, що стосуються джерельної бази – починаючи з пошуку джерел і закінчуючи їх введенням у науковий і культурний обіг [див.: 53, с. 162; 54, с. 45]. Серед важливих та методологічно значущих положень та принципів, вже сформульованих для структурування та ви-

вчення джерел з історії КДА, враховуємо такі настанови.

Насамперед необхідно в структурі джерел особливо відзначити опрацювання опублікованих та рукописних *першоджерел*, їх адекватну текстуальну та бібліографічну реконструкцію. Сьогодні ж, в умовах раритетності й недоступності для дослідників більшості творів професорів КДА чи не єдиною реальною можливістю знайомства з оригінальними джерелами та із значною кількістю матеріалів до історії викладання в ньому залишається дослідження дореволюційної журнальної періодики. Окрім головного академічного періодичного джерела – «Трудов КДА», це низка богословських, філософських, релігійно-просвітницьких, освітянських часописів, що виходили як у Києві, так і на теренах Російської імперії XIX – початку XX ст. Для дослідження загального контексту суттєвим є значення *епістолярного жанру* та *мемуаристики* (листування та спогадів вихованців і професорів КДА). Тут є також важливим аналіз як джерел узагальнюючих *праць з історії* КДА, в т. ч. ювілейних видань. Нарешті, чинником зміцнення джерельної бази постійно залишається вивчення *рукописної спадщини*.

У цьому контексті особливої ваги набувають *архівні дослідження*, насамперед у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ЦДАК) та Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ІР НБУВ), що містять більшість джерел з історії КДА. В структурі цих джерел передовсім є цінними: програми курсів; навчальні програми; розклади занять; студентські конспекти; переліки тем курсових і кандидатських творів; студентські праці; рецензії та відгуки викладачів; формуляри викладачів; звіти викладачів і професорських стипендіатів; іменні справи; щорічні академічні звіти; журнали академічної конференції; накази Святейшого Синоду та місцевих архієреїв; доповідні записки, «особливі міркування» окремих професорів; заяви, скарги, прохання; щоденники, звіти про побут і поведінку, про бібліотечні надходження тощо [див.: 53, с. 163–166, 174–176; 54, с. 46–47, 49–50].

Перспективи подальшого формування джерельного фундаменту вивчення спадщини Київської духовної академії пов'язані з перевиданням першоджерел, у т. ч. рукописних, з якісним науковим апаратом та коментарями; зі спеціалізованими археографічними та бібліографічними студіями (упорядкуванням джерел та укладанням спеціальних покажчиків) з упорядкуванням довідкових та енциклопедичних видань; підготовкою до друку літературних пам'яток, мемуарів, епістолярю, що вийшли зі стін КДА [див.: 56, с. 214].

Висловлені оцінки, принципи та завдання вважаємо актуальними і для дослідження біблієзнавства в КДА. Тож вони стали підставою для визначення джерельної бази, її структурування та опрацювання джерел в ході нашого дослідження. В основі його джерельної бази ті елементи, що поступово склалися ще з XIX ст. в сукупності надрукованих та рукописних текстів, створюючи підстави для тодішніх та майбутніх наукових розвідок.

Для реконструкції структури та тематики досліджень, герменевтичних програм та екзегетичних здобутків надзвичайно значущим виявився бібліографічний аналіз книжкових фондів, що репрезентували в КДА масиви європейської та вітчизняної біблійної книжності та біблієзнавчої літератури, актуальні в КМА – КДА від кінця XVIII та протягом XIX – початку XX ст. Саме наявність їх та можливість фахового застосування створювали для академічних дослідників специфічно «київське» духовно-інтелектуальне тло розвитку їхніх власних науково-критичних та богословських пошуків. Серед таких бібліогра-

фічних джерел у цій роботі використано насамперед біблієзнавчі розділи таких книжних каталогів та покажчиків, як: *Catalogus Librorum Bibliothecae Academiae Kiioviensis* (бл. 1792 р.) [35, № LXXVII, с. 300–470]; «Систематический каталог книг библиотеки Киевской Духовной Академии» за ред. А. Криловського – особливо т. I, вип. 1 за 1890 р., т. III, вип. 7 за 1907 р., т. V, вип. 13 за 1915 р. [41–43]; а також «Систематический указатель статей, помещенных в журнале “Труды Киевской Духовной Академии”» у двох томах за 1905 та 1915 рр. [44; 45], укладений редакцією цього академічного часопису.

Персональна репрезентація київської духовно-академічної традиції у галузі біблієзнавчих викладів та досліджень з необхідністю базувалася на розгляді біблієзнавчої спадщини насамперед провідних викладачів Київської духовної академії та її видатних вихованців. Так, ми використали для аналізу значний масив публікацій вихованців та викладачів КДА в богословських (академічних та популярних) періодичних журналах. Особливу увагу приділено творчості дослідників, які у своїй професійній науково-богословській, педагогічній та просвітницькій діяльності були спеціально орієнтованими на біблієзнавчу проблематику, зокрема: єп. Філарета (Михайла Прокоповича Філаретова), Стефана Михайловича Сольського, Якіма Олексійовича Олесницького, Арсенія Семеновича Царевського, Федора Яковича Покровського, Володимира Петровича Рибінського, прот. Олександра Олександровича Глаголева, архієп. Василя (Димитрія Івановича Богдашевського), Михайла Еммануїловича Понсова та ін. Проте не залишилися поза оглядом та аналізом і біблієзнавчі публікації низки вихованців та викладачів КДА, які так чи інакше зверталися до біблієзнавчої проблематики, збагачуючи цим свої власні ділянки наукових та богословських досліджень або академічних викладів. Тут згадаємо передовсім публікації в «Трудах КДА» робіт єп. Порфирія (Костянтина Олександровича Успенського), архім. Антоніна (Андрія Івановича Капустіна), єп. Іринія (Харисима Михайловича Орди), єп. Георгія (Григорія Григоровича Ярошевського), Михайла Дмитровича Благовещенського, Йосипа Олександровича Бродовича, Сергія Булатова, Миколи Михайловича Дроздова, Василя Ілліча Екземплярського, Миколи Корниловича Маккавейського, Сергія Олександровича Песоцького, Михайла Миколайовича Скабаллановича, Михайла Федоровича Оксіюка, Федора Івановича Титова.

Це численні академічні публікації київських авторів з біблієзнавства, насамперед в «Трудах

Київської Духовної Академії». До уваги бралися ідейно та теоретично значущі науково-богословські статті; репрезентативні з боку фахової критичної рефлексії бібліографічні огляди та рецензії. Виявленню персональних особливостей творчості представників київського духовно-академічного біблієзнавства XIX – початку XX ст. сприяло також звернення до їхніх авторських монографій. Розкриттю науково-методологічних уподобань і богословсько-екзегетичних позицій низки київських авторів-академістів (Ф. Я. Покровський, В. П. Рибінський, прот. О. О. Глаголев, М. Е. Поснов) сприяло також звернення до їхніх статей у «Православной Богословской Энциклопедии» [напр.: 36, т. I, с. 909–927; т. VI, с. 191–194, 194–205, 205–208, 209–211, 211–219, 274–289, 443–484, 587–602; т. VII, с. 200–213, 250–254, 831–835; т. VIII, с. 1–8; т. XII, с. 189–204; 233–237] та коментарів у «Толковой Библии Лопухина» [напр.: 58, т. 2, с. 357–582; т. 3, с. 324–361; т. 7, с. 86–200, 235–269, 270–298; т. 10, с. 3–361].

Ще одна група джерел допомагає реконструювати теоретичні пошуки київської академічної професури у сфері дидактики та методики викладання знань про Біблію в КДА. Це твори, так чи інакше спрямовані на пошук засад оптимізації викладання та дослідження Біблії, тексти, де специфічним чином здійснювалася рефлексія над навчально-дидактичною організацією біблієзнавчого матеріалу, аналізувався відповідний досвід, в т. ч. і власний.

Окрім суто академічних текстів, ми торкнулися масиву ще досі докладно не проаналізованих популярних творів просвітницького й релігійно-дидактичного характеру, розрахованих не лише на академічного читача чи студента-богослова, а й на «підвищення кваліфікації» парафіяльного духовенства – або призначених для повчального читання православними мирянами. Тут як джерела прислужилися біблієзнавчі публікації деяких вже названих вище київських академістів насамперед в таких часописах: «Православное Обозрение», «Христианское Чтение», «Руководство для сельских пастырей».

Для найповнішого розкриття особливостей формування в КДА методологічного базису, герменевтики біблієзнавчих досліджень, і для уявлення практикованих тут засадничих дидактичних принципів та організаційно-педагогічних прийомів викладання знань про Біблію цінним стало введення до наукового обігу та аналіз т. з. академічних «інституційних» документів. Джерелами тут слугують кілька груп документів та текстів.

По-перше, це академічні Статути 1814, 1869, 1884 та 1910/11 рр., які стали базовими інституційними документами для постановня наукового та освітнього процесу в Київській духовній академії. По-друге, найважливішими локальними інституційними документами-джерелами для нас стали щорічні «Отчеты о состоянии Киевской духовной академии», регулярні «Отчеты Церковно-исторического и археологического общества при КДА». Саме в цих документах вимальовувалася загальна структура наукового та освітнього процесу саме в КДА та її еволюція, зокрема у царині біблієзнавства. Окрім щорічних загальних академічних звітів, конкретніші питання стосовно персонального внеску до біблієзнавчих досліджень та викладів містили звіти викладачів та професорських стипендіатів за кафедрами «бібліологічних» дисциплін. Третя група використаних нами інституційних джерел – регулярні «Протоколи (та «Журналы») засідань Совета Киевской духовной академии», що публікувалися у вигляді «Извлечений» як додатки до «Трудов КДА» та окремим накладом. Тут розкривалися важливі конкретні організаційні, теоретичні та методичні питання розвитку біблієзнавчих досліджень та викладів, що поставали та розв’язувалися протягом академічного року.

Означені джерела виявилися цінними і для відтворення важливих аспектів персонального внеску київської духовно-академічної професури до наукового поступу та викладацької справи з біблієзнавства. Адже саме протоколи та журнали засідань Ради КДА (як у рукописах, так і опубліковані свого часу у вигляді додатків до «Трудов КДА», та окремими виданнями), виявилися єдиним сховищем такої досі ще належним чином не опрацьованої групи документів, як дотичні до нашої теми відгуки та рецензії, доповідні записки та стенограми дискусій з «особливими міркуваннями» академічної професури. Ці тексти значно доповнюють масив опублікованих у традиційніший спосіб – в академічних часописах – бібліографічних оглядів та рецензій. Особливо значущими для нашого дослідження стали відгуки та рецензії академічних професорів на кандидатські твори, магістерські та докторські дисертації з біблійних студій, що в різні роки розглядалися на засіданнях Ради КДА та фіксувалися у відповідних «Протоколах» та «Журналах». Тут знаходимо промовисті приклади опертого на живий досвід навчального процесу творення герменевтичних принципів, методичних вимог та критеріїв оцінки дослідницького опрацювання Біблії, що пропонувалися вихованцям Академії як взірці та базис їхньої самостійної інтелектуальної праці.

Джерелами цього дослідження також виступили опубліковані в різні роки праці, де висвітлювалися різні аспекти історії Київської духовної академії. Це, з одного боку, «макроісторія» – дослідження, що містять факти чи оцінки еволюції дослідницького й освітнього процесу в царині біблієзнавства на тлі загальних процесів в КДА, та ширше – в російській православній духовній школі. З текстів, створених власне протягом XIX – початку XX ст., відзначимо праці С. М. Сольського [47], І. Малишевського [19], М. Нікольського [24; 25], єп. Михаїла (Лузіна) [21; 22], І. Королькова [15; 16], І. Чистовича [67], Ф. Елеонського [13], В. Мишчина [23], прот. Ф. І. Титова [52], М. Н. Глибоковського [11], прот. Г. Флоровського [60]. Особливо вагомими джерелами для реконструкції власне київського біблієзнавчого досвіду тут стали історичні та історико-бібліографічні нариси викладачів КДА: «Обзор трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени» С. М. Сольського (1869); «Историческая записка о состоянии академии в минувшее пятидесятилетие» І. Г. Малишевського (1869); «Двадцатилетие журнала “Труды Киевской духовной Академии» (1860–1879)» та «Преосвященный Филарет, єп. Рижский, как ректор КДА» І. М. Королькова (1881–1882); «Императорская Киевская Духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.): Историческая записка» прот. Ф. І. Титова (1915).

З творів сучасних дослідників це праці, які демонструють: спроби панорамного висвітлення різноманітних виявів київської духовно-академічної культури [68]; виявлення проблемних питань, що виникали в ході трансформаційної системи вищої духовної освіти в контексті освітніх реформ XIX ст. [48; 49]; аналіз науково-навчальної діяльності та активності академічних корпорацій в контексті вироблення та прийняття академічних Статутів, особливо на початку XX ст. [49; 55]. Цінним джерелом, актуальним для історичної та теоретичної реконструкції київського духовно-академічного біблієзнавства, виявилася також створена протягом останніх років наукова модель дослідження, осмислення та викладу історії київської духовно-академічної традиції, вже апробована в царині історії філософії [53; 54; 56]; історії та філософії педагогіки [17].

Низка використаних нами джерел допомагає реконструювати також і своєрідну «мікроісторію» творчої активності професорів-біблієзнавців КДА в сучасному їм духовному, культурному та інтелектуальному контексті. Так, ми використали документи своєрідного жанру, що характе-

ризують київських дослідників Біблії як вчених та викладачів: написані учнями та колегами прижиттєві ювілейні та пропам'ятні виступи і некрологи, а також спогади про них. Особливо відзначимо тут приклади висвітлення доробку кількох відомих біблієзнавців, вихованців та викладачів КДА – єп. Філарета (Філаретова), І. Максимовича, С. Сольського, Я. Олесницького, В. Рибінського – у некрологах, промовах, пропам'ятних та ювілейних нарисах, створених також вихованцями та речниками КДА [напр.: 3; 4; 5; 6; 9; 10; 16; 18; 33; 34; 40; 51].

У межах цього, досі ще повною мірою не впорядкованого та докладно не проаналізованого масиву джерел свого часу були здійснені перші вагомі кроки в бік бодай попереднього визначення, узагальнення та оцінки, а відтак – вивчення та збереження спадщини низки провідних київських духовно-академічних біблієзнавців. Можна віднайти тут зародки розкриття місця та ролі тих чи інших персоналій у становленні змісту та дидактики бібліологічної освіти, предметного поля й методології наукових досліджень у різних галузях біблієзнавства; оцінки апологетичного та провітницького значення їхньої біблійно-екзегетичної праці, насамперед у царині релігійної публіцистики та церковного проповідництва.

Джерелами, через опрацювання яких продовжувала розкриватися персоналізована «мікроісторія» досліджень та викладання Біблії в КДА XIX – початку XX ст., стали також опубліковані за сучасної доби біобібліографічні матеріали, дотичні до предмету нашого дослідження. Найповнішим на сьогодні енциклопедичним зібранням таких матеріалів став «Библиологический словарь» О. Меня [20], де узагальнено та стисло подано бібліографічні відомості, що залишилися від історіографічної та енциклопедичної спадщини XIX – початку XX ст.

Так, ми віднайшли в цьому словнику принаймні стислі відомості про багатьох вихованців або викладачів КДА, які в різні роки були дотичні до розвитку біблійних студій – як автори випускних чи магістерських творів з цього предмета, науково-богословських, публіцистичних праць, та особливо як штатні викладачі в КДА Святого Письма або окремих бібліологічних дисциплін [див., напр.: 20, т. 1, с. 72, 73, 131, 156–157, 186–187, 204, 215–217, 247–248, 260–261, 299, 373–374, 468, 526–527, 559–560; т. 2, с. 69, 163–164, 166, 171–172, 220, 215–217, 247, 287, 304–306, 306, 449, 457, 465–466, 470–471; т. 3, с. 72–73, 77, 101, 122–123, 125, 144–145, 178, 179–180, 239, 304–305, 312–313, 324–325, 379–380, 441, 453–454].

У використанні цього джерела позитивною стала можливість підсилити власний біобібліографічний пошук та розширити коло персоналій, чію творчість варто розглядати в контексті київського духовно-академічного біблієзнавства. Вадю ж цих статей, зумовленою часом вимогами енциклопедично-словникового жанру, а часом браком даних, є очевидна неповнота і подекуди неточність наведених відомостей. Відповідно, відзначаємо потребу та можливість подальшого дослідження як біографічного компонента, так і творчого доробку зазначених персоналій.

Короткі біографічні нариси та бібліографічні списки, присвячені деяким біблієзнавцям з КДА, також отримуємо з сучасного біобібліографічного покажчика, присвяченого дослідникам Біблії в дореволюційній Російській імперії. Так, це нариси про архієп. Василя (Д. І. Богдашевського) [37, с. 37–44]; прот. О. О. Глаголева [37, с. 69–73]; єп. Іриней (Х. М. Орду) [37, с. 103–107]; єп. Михайла (Лузіна) [37, с. 133–137]; Я. О. Олесницького [37, с. 155–159]; С. М. Сольського [37, с. 191–194]. Відзначимо певну цінність цих нарисів для простого «згадування» про традицію. Водночас тут заслуговує на критику надто загальний та виразно компілятивний характер викладу біографічних відомостей (що, наприклад, вкотре призвело до ігнорування періоду праці та ректорства в КДА єп. Михайла (Лузіна), а також суттєві вади у реконструкції та презентації бібліографічного матеріалу).

З сучасних українських досліджень теж дізнаємося про роль біблійних студій у становленні прот. Ф. Титова як особистості та вченого [59, с. I, LIII, LIX–LX, LXII–LXVI]; про місце бібліологічних досліджень та викладацьких практик у ширшому полі наукової, педагогічної, адміністративної та церковно-громадської діяльності архієп. Василя (Богдашевського) [57, с. 36–39]. Подальше теоретичне увиразнення найвизначніших постатей в історії київського духовно-академічного біблієзнавства уможлиблюється завдяки сучасним спробам введення до наукового обігу нового масиву архівних джерел [див., напр.: 32].

До джерельної бази вивчення київського духовно-академічного біблієзнавства долучено деякі архівні та рукописні джерела. Така можливість з'явилася у нас протягом останнього десятиліття завдяки участі у виконанні кількох науково-дослідних проєктів з розширення та освоєння кола можливих архівних джерел дослідження філософської та богословської спадщини КДА. Тут відзначимо поки що найменшою мірою опрацьовані в контексті цієї теми архівні фонди, що містять матеріали з історії КДА. Насамперед, це Ф. 711 (Київська духовна академія)

ЦДІАК. Також це фонди ІР НБУВ: Ф. XIII, Ф. 160 (Київська духовна академія); особові фонди вихованців КДА, що зберігаються в ІР НБУВ, зокрема Ф. 175 (Ф. Титова), Ф. 191 (Д. Богдашевського); Ф. 304 (Дисертаційний фонд Київської духовної академії); фонд ДА (рукописи Церковно-археологічного музею при КДА).

Деякі з неопублікованих архівних документів із зазначених фондів (формуляри викладачів-біблієзнавців, листи та спогади вихованців КДА про них, підготовчі матеріали та чернетки статей та монографій, програми та конспекти деяких бібліологічних курсів тощо) вже увійшли до джерельного кола на даному етапі дослідження. Це зокрема:

– доволі значний масив рукописних документів про діяльність Я. О. Олесницького з Ф. 711 ЦДІАК; Ф. 160, Ф. XIII та фонду ДА ІР НБУВ (його магістерська дисертація, рукописи опублікованих та неопублікованих праць з різних галузей біблієзнавства, чернетки проповідей, підготовчі матеріали для монографії, програми курсів та конспекти лекцій з біблійної археології та єврейської мови, листування) [див., напр.: 29–31];

– документи С. М. Сольського з Ф. 711 ЦДІАК, Ф. 304 (дисертаційного) ІР НБУВ (формулярний список за 1879 р., магістерська дисертація) [46; 62];

– документи В. П. Рибінського з Ф. 711 ЦДІАК, Ф. 160 та Ф. 304 ІР НБУВ (формулярний список за 1908 р., конспекти лекцій зі Святого Письма Старого Завіту за 1902/1903 та 1914/1915 навчальні роки) [38; 39; 66];

– документи прот. О. О. Глаголева, Ф. 711 ЦДІАК та Ф. 160 та Ф. 175 ІР НБУВ (анкета за 1915 р., формулярний список за 1918 р., програма та конспекти з біблійної археології за 1900/1901 та 1902/1903 н. р., рукопис поминального слова про проф. Я. О. Олесницького) [див., напр.: 7; 8];

– документи, присвячені діяльності Д. І. Богдашевського (згодом архим., єп. Василя) з Ф. 711 ЦДІАК та Ф. 191 ІР НБУВ (формулярні списки за 1892 та 1914 рр., програми курсів, огляди читань, конспекти лекцій та білети з Нового Завіту та окремих його книг за різні роки, підготовчі матеріали (виписки, конспекти, замітки) до екзегетичних праць з Нового Завіту за різні роки, списки студентів Д. Б., його листування тощо) [див., напр.: 1; 2; 14; 27; 28; 61; 64];

– формулярні списки В. Ф. Іваницького та М. Е. Поснова з Ф. 711 ЦДІАК [63; 65]; – рукопис зі спогадами В. Ф. Іваницького про В. П. Рибінського, Ф. 33 ІР НБУВ [26].

На цьому етапі ми прагнемо актуалізувати цей напрям наукових досліджень саме в сучасному

вітчизняному академічному середовищі – як світському, так і церковному. Відтак лише загально окреслюємо широту проблемного поля та значущість наукової розробки питань, пов'язаних з реконструкцією історії київської духовно-академічної традиції біблійних досліджень та викладів. У цьому зв'язку робимо кілька застережень щодо власного опрацюванням друкованих та архівних джерел.

Так, ми змушені обмежитися у формуванні масиву творів київських авторів з біблієзнавства, прийнятих як джерела для аналізу. Ми зосередилися на публікаціях в ТКДА, як найбільш репрезентативному джерелі оригінальних публікацій. Обраний масив аналізуємо в цілому з точки зору предметно-тематичної структури та тенденцій дослідницької праці. Конкретний аналіз проводимо над малодослідженими київськими творами з біблієзнавства, які, втім, репрезентують промовисті тенденції еволюції цієї галузі досліджень та викладання в КДА. Тож у майбутньому на часі набагато детальніший та глибший аналіз біблієзнавчих публікацій київських авторів-академістів в інших періодичних виданнях.

Аналогічно, формально вкрай невеликою мірою опрацьований архівний матеріал – попри визнану важливість його ретельного освоєння. Поки що ми були сконцентровані лише на пошуку та уточненні певних біографічних деталей професійної діяльності деяких найвідоміших професорів-біблієзнавців з КДА, а також на виробленні ними змісту, тематики та характеру організації навчального процесу з бібліологічних дисциплін. Водночас залишаються лакуни в опрацюванні вже доступних на сьогодні матеріалів з фондів ІР НБУВ (особливо біографічних даних з Ф. 175

(Ф. І. Титова)); повнішого опрацювання вимагає масив документів з Ф. 160 та 191 (Д. І. Богдашевського). Проте ці завдання з подальшого опрацювання архівної джерельної бази теж вважаємо перспективними і пов'язаними з деталізацією та поглибленням дослідження персонального внеску конкретних київських дослідників та професорів до біблійної науки в КДА.

Відповідно ще одним перспективним джерелом для реконструкції стану як старозавітних, так і новозавітних досліджень початку ХХ ст., у передреволюційний період, могли б стати характеристики та оцінки, що містяться у листуванні між професорами за кафедрами Нового Завіту Санкт-Петербурзької та Київської духовних академій М. Н. Глибоковського та Д. І. Богдашевського (згодом архієпископа Василя); на важливість аналізу цього листування вже вказано дослідниками [12].

Врешті ми поки що свідомо не торкаємося досліджень, виконаних в українських та зарубіжних православних духовних закладах і присвячених як правило апологетичному висвітленню богословського внеску до православного біблієзнавства окремих дослідників Святого Письма ХІХ–ХХ ст. Те саме стосується і ситуації в сучасних київських православних духовних школах різної юрисдикції. Вважаємо це завданням наступних етапів нашої дослідницької роботи у даному напрямі.

А зараз найцікавішим для нас є можливість представлення насамперед загального погляду на предмет, який дав би можливість проводити подальші наукові дослідження – як у межах світської історичної, історико-філософської, культурологічної та релігієзнавчої науки, так і в руслі історико-церковних та історико-богословських досліджень, здійснюваних церковними дослідниками.

Список літератури

1. Богдашевский Д. И. Заметки о книге деяний апостольских. 1907–1909 гг. / Д. И. Богдашевский [Рукопис] // Ин-т рукопису Нац. бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 191. – № 151. – 2 зош.
2. Богдашевский Д. И. Конспект лекций о евангелии от Иоанна и о книге Деяний апостольских. 1910–1911 уч. г. / Д. И. Богдашевский [Рукопис] // ІР НБУВ. – Ф. 191. – № 106. – 2 арк.
3. Богдашевский Д. И. Учено-литературная деятельность покойного профессора Киевской духовной Академии С. М. Сольского / Д. И. Богдашевский // ТКДА. – 1900. – Т. III. – № 12. – С. 660–685.
4. Богдашевский Д. И. Речь у гроба почившаго профессора Киевской Духовной Академии А. А. Олесницкаго / Д. И. Богдашевский // ТКДА. – 1907. – № 10. – С. 330–334.
5. Бродович И. Стефан Михайлович Сольский / И. Бродович // Вольнские Епархиальные Ведомости. – 1900. – № 36 (ч. неофиц.). – С. 1315–1325.
6. Войтков А. Памяти профессора А. А. Олесницкаго (Из студенческих воспоминаний) / А. Войтков // Труды КДА. – 1907. – № 10. – С. 340–346.
7. Глаголев А. А. 1. Анкетные данные. Прилож. : конверт / А. А. Глаголев [Рукопис] // ІР НБУВ. – Ф. 175. – № 1347. – 2 арк.
8. Глаголев А. А. Программа и конспекты по библейской археологии. 1900/01, 1902/03 уч. гг. [Рукопис] / А. А. Глаголев // ІР НБУВ. – Ф. 160. – № 15661.
9. Глаголев А. А., свящ. Слово на заупокойной литургии при погребении заслуженного профессора Киевской Духовной Академии Акима Алексеевича Олесницкаго (3 сентября 1907 г.) / свящ. А. Глаголев // ТКДА. – 1907. – № 10. – С. 323–329.
10. А. Г. [Глаголев А. А., прот.] К двадцатипятилетию академической службы проф. В. П. Рыбинского / А. Г. // ТКДА. – 1917. – № III–VIII (март–август). – С. 254–260.
11. Глибоковский Н. Н. Русская богословская наука в ее историческом развитии и новейшем состоянии / Н. Н. Глибоковский. – М. : Изд-во Свято-Владимирского Братства, 2002. – 192 с.
12. Даниленко Б., прот. Русская библеистика в эмиграции ХХ в. (Тезисы доклада) [Текст] / Б. Даниленко // Православное богословие на пороге третьего тысячелетия: Богословская конференция РПЦ (Москва, 7–9 февраля 2000 г.) :

- матеріали. – М. : Синодальная Богословская Комиссия, 2000. – С. 250–251.
13. Елеонский Ф. Г. Отечественные труды по изучению Библии в XIX веке / Ф. Г. Елеонский // Христианское чтение. – 1901. – Т. I. – С. 5–28, 633–660; 1902. – Т. I. – С. 39–64, 504–524; т. II. – С. 107–125.
 14. Конспекты лекций по Новому завету прочитанных профессором КДА Богдашевским Дмитрием Ивановичем 1907/08 уч. г. Стеклограф [Рукопис] // ИР НБУВ. – Ф. 191. – № 63. – 186 арк.
 15. Корольков И. Н. Двадцатилетие журнала «Труды Киевской духовной Академии» (1860–1879) / Ив. Корольков // ТКДА. – 1881. – № 1. – С. 111–123; № 3. – С. 357–366; № 7. – С. 324–360; № 8. – С. 417–450; № 9. – С. 53–98; № 10. – С. 217–232; № 12. – С. 488–509; 1882. – № 5. – С. 74–100; № 8. – С. 427–464; № 9. – С. 73–121; № 12. – С. 449–464.
 16. Корольков И. Н. Преосвященный Филарет, еп. Рижский, как ректор КДА (Речь, произнесенная в торжественном собрании Киевской духовной академии 28 сентября 1882 г.) / Ив. Корольков // ТКДА. – 1882. – № 12. – С. 1–96.
 17. Кузьміна С. Л. Філософія освіти і виховання у київській академічній традиції XIX – початку XX ст. : монографія [Текст] / Світлана Кузьміна. – Сімферополь : Н. Оріанда, 2010. – 552 с.
 18. Маккавейский Н. К. Речь у гроба почившаго профессора Киевской Духовной Академии А. А. Олесницкаго / Н. Маккавейский // ТКДА. – 1907. – № 10. – С. 334–339.
 19. Малышевский И. Историческая записка о состоянии академии в минувшее пятидесятилетие / И. Малышевский // ТКДА. – 1869. – № 11. – С. 64–138.
 20. Мень А. В., прот. Библиологический словарь : в 3 т. / А. В. Мень, прот. – М. : Фонд Александра Меня, 2002. – Т. 1 – 608 с.; Т. 2. – 560 с.; Т. 3. – 528 с.
 21. Михаил (Лузин), еп. Столетие из истории толкования Библии у нас в России / еп. Михаил (Лузин) // Годичный акт МДА 1 октября 1877. – М., 1878. – С. 7–35.
 22. Михаил (Лузин), еп. Библейская наука : в 11 кн. / епископ Михаил. – Кн. 1. Очерк истории толкования Библии. – Тула, 1898. – 149 с.
 23. Мышцин В. Обзор русских (духовных) журналов. Статьи по Священному Писанию Ветхого Завета / В. Мышцин // Богословский Вестник. – М., 1901. – Т. 3. – № 10. – С. 379–392; № 12. – С. 773–787.
 24. Никольский М. В. Наша библейская наука / М. В. Никольский // Православное обозрение. – 1875. – Т. II. – № 2. – С. 184–196.
 25. Никольский М. В. Успехи библейской науки в России / М. В. Никольский // Православное обозрение. – 1877. – Т. I. – № 3. – С. 574–582.
 26. О Владимире Петровиче Рыбинском. Из воспоминаний бывшего профессора Киевской Духовной Академии В. Ф. Иваницкого [Рукопис] // ИР НБУВ. – Ф. 33. – Од. 888. – 16 арк. – Арк. 1–8 (зв.).
 27. Обзорение чтений [доцента Д. Богдашевского] по Священному Писанию Нового Завета студентам III курса в 1897/98 учебном году [Рукопис] // ИР НБУВ. – Ф. 160. – № 901. – Арк. 28–30 зв. – 3 арк.
 28. Обзорение чтений [доцента Д. Богдашевского] по Священному Писанию Нового Завета студентам IV курса в 1897/98 учебном году [Рукопис] // ИР НБУВ. – Ф. 160. – № 901. – Арк. 1–2 зв. – 2 арк.
 29. Олесницкий А. А. Книга пророка Исайи. Исследование [Рукопис] // ИР НБУВ. – Ф. 160. – № 1783. – 10 зощ.
 30. Олесницкий А. А. Конспекты по библейской археологии [Рукопис] // ИР НБУВ. – Ф. 160. – № 1790.
 31. Олесницкий А. А. Лекции проф. А. А. Олесницкого по еврейскому языку, читанные студентам словесного отделения I курса Киевской академии 1888–1889 академическом году, записанные студентом П. Кудрявцевым в четверть, на 57 стр. [Рукопис] // ИР НБУВ. – ДА. – Ф. 811. – № 1794. – 57 арк.
 32. Пастушенко Л. А. Архієпископ Канівський Василій (Дмитро Іванович Богдашевський) : матеріали до життєпису [Текст] / Л. Пастушенко // ТКДА. – № 15. – К. : КДАiC, 2011. – С. 156–166.
 33. П. [Певницкий В. Ф.]. Некролог. Иван Петрович Максимович / П. // ТКДА. – 1861. – № 4. – С. 497–504.
 34. Певницкий В. Ф. Речь, сказанная пред погребением С. М. Сольского, профессором Академии В. Певницким // ТКДА. – 1900. – № 12. – С. 647–654.
 35. Петров Н. И. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отделение II (1721–1795 гг.) [Текст] / авт. введ., примеч. Н. И. Петров. – К. : Тип. И. И. Чоколова, 1904–1908. – Т. 5. Царствование Екатерины II (1762–1795 гг.). Киевский митрополит Самуил Миславский (1783–1795 гг.) / авт. введ., примеч. Н. И. Петров. – К. : Тип. И. И. Чоколова, 1908. – XLI, 637 с.
 36. Православная Богословская Энциклопедия ; под ред. А. П. Лопухина, Н. Н. Глубоковского. Прилож-е к духовному журналу «Странник». – СПб., 1900–1911.
 37. Русские писатели-богословы. Выпуск 2. Исследователи и толкователи Священного Писания. Библиографический указатель [Текст] ; сост. Чистякова А. С., Степанова Н. С., Курочкина О. В. ; отв. ред. Каспарова Н. Н. – М. : Росс. Госуд. биб-ка, Новоспасский монастырь, 1999. – 240 с.
 38. Рыбинский В. П. Конспект лекций по Священному Писанию Ветхого Завета за 1914/15 уч. год [Рукопис] / В. П. Рыбинский // ИР НБУВ. – Ф. 160. – № 1853. – 49 арк.
 39. Рыбинский В. П. Конспект II курса. Священное Писание Ветхого Завета (учительные и пророческие книги) за 1902–1903 гг. / В. П. Рыбинский [Рукопис] // ИР НБУВ. – Ф. 160. – № 1854.
 40. Рыбинский В. П. Профессор Аким Алексеевич Олесницкий (Некролог) / Вл. Рыбинский // ТКДА. – 1907. – № 10. – С. 308–322.
 41. Систематический каталог книг библиотеки Киевской Духовной Академии ; сост. А. С. Крыловский. – Том I : Богословие. – Вып. I : Св. Писание и Патрология. – К. : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. – 343 с.
 42. Систематический каталог книг библиотеки Киевской Духовной Академии ; сост. А. С. Крыловский. – Том III. – Вып. VII : Библейская история. – К. : Типография И. И. Горбунова, 1907. – 104 с.
 43. Систематический каталог книг библиотеки Киевской Духовной Академии ; сост. А. С. Крыловский. – Том V. Вып. XIII : дополнение к Вып. I тома I. – Св. Писание и Патрология. – К. : Типография Акционерн. Общ-ва «Петр Барский в Киеве», 1915.
 44. Систематический указатель статей, помещенных в журнале «Труды Киевской Духовной Академии» за 1860–1904 год. – К. : Типография И. И. Горбунова, 1905. – 159 с.
 45. Систематический указатель статей, помещенных в журнале «Труды Императорской Киевской Духовной Академии» за 1905–1914 год. – К. : Типография Акц. О-ва «Петр Барский в Киеве», 1915. – 90 с.
 46. Сольский С. М. Обзорение опытов протестантских богословов в объяснении сходства и несогласия в евангелиях (магист. дис.) / С. М. Сольский [Рукопис] // ИР НБУВ. – Ф. 304. – № 355.
 47. Сольский С. М. Обзорение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени / С. М. Сольский // Православное обозрение. – 1869. – Т. 1. – № 2. – С. 190–221; № 4. – С. 538–577; № 6. – С. 797–822.
 48. Сухова Н. Ю. Высшая духовная школа. Проблемы и реформы. Вторая половина XIX в. / Н. Ю. Сухова. – М. : ПСТГУ, 2006. – 659 с.
 49. Сухова Н. Ю. Богословское образование в России в начале XX в. (на примере Киевской духовной академии [Текст] /

- Н. Ю. Сухова // ТКДА. – К. : КДАіС, 2011. – № 15. – С. 141–155.
50. Сухова Н. Ю. Русская богословская наука (по докторским и магистерским диссертациям 1870–1918 гг.) [Текст] / Н. Ю. Сухова. – М. : ПСТГУ, 2012. – 374 с.
51. Титов Ф., свящ. Стефан Михайлович Сольский (Некролог) / свящ. Ф. Титов // ТКДА. – 1900. – № 12. – С. 629–640.
52. Титов Ф. И. прот. Императорская Киевская Духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.) : Историческая записка [Текст] / профессор протоиерей Федор Титов. – К. : Гопак, 2003. – 688 с.
53. Ткачук М. Л. Київська академічна філософія XIX – початку XX ст.: методологічні проблеми дослідження : монографія [Текст] / Марина Ткачук. – К. : ЗАТ «Віпол», 2000. – 248 с.
54. Ткачук М. Л. Філософська спадщина Київської духовної академії: джерелознавчий аспект дослідження [Текст] / М. Ткачук // Наукові записки. – 2004. – Т. 35 : Київська Академія. – С. 45–51.
55. Ткачук Марина. Київська духовна академія в освітнянському «автономізаційному» русі початку XX ст. [Текст] / Марина Ткачук // Київська Академія. – 2007. – Вип. 4. – С. 149–165.
56. Ткачук М. Л. Філософська спадщина Київської духовної академії: стан і перспективи дослідження [Текст] / М. Л. Ткачук // ТКДА. – 2009. – № 11. – С. 205–214.
57. Ткачук М. Л. «Академію бесконечно люблю...»: архієпископ Василій (Богдашевський) как студент, профессор и ректор Киевской Духовной Академии [текст] / М. Л. Ткачук // ТКДА. – 2012. – № 16. – С. 27–56.
58. Толковая Библия или комментарий на все книги Св. Писания Ветхого и Нового Завета. с илл. издание преемников † А. П. Лопухина. – Петербург, 1904–1913.
59. Ульяновский Василий. Жизнь и творчество отца Федора Титова [Текст] / Василий Ульяновский // Профессор протоиерей Федор Титов. Императорская Киевская Духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915) : Историческая записка. – К. : Гопак, 2003. – 688 с. – С. XLIV–CXXXVI.
60. Флоровский Г. В., прот. Пути русского богословия [Текст] / прот. Г. В. Флоровский. – Париж, 1980 ; перизд. ; отв. ред. О. А. Платонов. – М. : Институт русской цивилизации, 2009. – 848 с.
61. Формулярный список о службе доцента Академии Богдашевского Дмитрия Ивановича за 1892 г. [Рукопись] // ЦДІАК. – Ф. 711. – Оп. 1. – Т. 2. – № 10901.
62. Формулярный список о службе заслуженного ординарного профессора Киевской Духовной Академии Сольского Степана Михайловича за 1879 г. [Рукопись] // ЦДІАК. – Ф. 711. – Оп. 1. – Т. 2. – № 10959. – 25 арк.
63. Формулярный список о службе экстраординарного профессора Киевской Духовной Академии Иваницкого Виктора Федоровича за 1907 г. [Рукопись] // ЦДІАК. – Ф. 711. – Оп. 1. – Т. 2. – № 10918. – 4 арк.
64. Формулярный список о службе ректора академии архим. Василия (Богдашевского) за 1914 г. [Рукопись] // ЦДІАК. – Ф. 711. – Оп. 1. – Т. 2. – № 10902. – 5 арк.
65. Формулярный список о службе экстраординарного профессора Киевской Духовной Академии Поснова Михаила Эммануиловича [Рукопись] // ЦДІАК. – Ф. 711. – Оп. 1. – Т. 2. – № 10950. – 6 арк.
66. Формулярный список о службе экстраординарного профессора Киевской Духовной Академии, статского советника Влад[имира] Петр[овича] Рыбинского за 1908 год [Рукопись] // ЦДІАК. – Ф. 711. – Оп. 1. – Т. 2. – № 10955. – 14 арк.
67. Чистович И. А. История перевода Библии на русский язык. Второе издание. С.-Петербург. Типография М. М. Стасюлевича, 1899. – Репринтное воспроизведение издания 1899 г. – М. : Росс. Библ. Об-во, 1997. – 368 с.
68. Шип Н. А. Київська Духовна Академія в культурно-освітнянському просторі України (1819–1919) [Текст] / Н. А. Шип. – К. : ІНТЕРСЕРВІС, 2010. – 436 с.

S. Golovashchenko

BIBLICAL STUDIES IN KIEV THEOLOGICAL ACADEMY XIX – EARLY XX CENTURY: SOURCE ANALYSIS STUDY

Both general questions of sources related to the study of Kiev Theological Academy heritage – and special questions of sources caused by research of Biblical studies at the Academy were reviewed and analyzed in this article. The experience of forming the source base of this research was described and critically meaningful. The introduction to the scientific use of archival sources, including manuscripts, separately marked as very important. The prospects for the study of the source base of Biblical studies in Kiev Theological Academy were outlined.

Keywords: biblical studies, questions of sources, sources base research, archival sources, manuscript sources, Kiev Theological Academy.

Матеріал надійшов 18.02.2014